

H. NÉMETH ISTVÁN

VÁROSPOLITIKA ÚJ UTAKON: AZ ABSZOLUTISTA JELLEGŰ VÁROSPOLITIKA JELLEMZŐI A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN A 17–18. SZÁZAD FORDULÓJÁN*

Bevezetés

A szekció a Folyamatosság és újjászületés – Városfejlődés a felszabaduló hódoltsági területeken címet viseli, elsődlegesen annak emlékére, hogy a főváros visszafoglalására 325 éve került sor. Az évforduló kapcsán érdemes e témát éppen most jobban körüljárni, mivel az utóbbi években erről az időszakról, tágabban értelmezve a 17–18. század fordulójáról több, az eseményeket és ezzel együtt a városok fejlődését befolyásoló tényezőket újraértékelő munka született, e témakörben új kutatások kezdődtek meg.¹ Az alábbiakban éppen azért értelmezem tágabban a témát, hiszen a konferencia e szekciójának munkája nem korlátozódott a felszabadult Buda és Pest, valamint az oszmán fennhatóság alól ebben az időszakban kikerülő szabad királyi és mezővárosokra. A várospolitikai változásokra ugyanis jóval korábban, a 17. század folyamán, erőteljesebben a század utolsó harmadától került sor. A változások döntően a városok (szabad királyi városok) valamint az uralkodó, az állam viszonyában álltak be, és mértékük igen jelentős volt, hiszen alapjában változtatták meg e viszonyt. A tanulmányban azt a keretet mutatom be, amelyet nem csupán a Habsburg fennhatóság alatt álló szabad királyi városok, hanem a frissen visszafoglalt, kamarai igazgatás alá került, egyben általában teljesen megújuló városok tekintetében is érvényesnek vélek.

Európai tendenciák

E változások korántsem magyarországi sajátosságként, a bécsi udvar elnyomó intézkedéseként jelentek meg a 17. század közepétől. A várospolitika európai tendenciái ugyanis már a 16. század végétől abba az irányba mutattak, hogy a

* Jelen tanulmány a T 034847 OTKA pályázat, valamint a Habsburg Történeti Intézet támogatásával valósult meg.

1 CZIGÁNY 2004.; PÁLFFY 2010.; OROSS 2011.

városok, és általában minden olyan terület, amely a kialakuló központosított államberendezkedésű, majd később az abszolutista jellegű államok bevételeit volt hivatott szavatolni, állami ellenőrzés vagy állami irányítás alá kerüljenek. Az európai államok igénye a mindennapok befolyásolására döntő részben a nagy létszámú hadseregek kialakulásával hozható összefüggésbe. A kora újkori modern hadsereg és a hadügy irányítása, fejlesztése és finanszírozása ugyanis immáron nem a hűbéri rendszertől függő ügy volt, hanem – a hatalom újszerű gyakorlásával összefüggésben – az államhatalom más területein (pl. adóigazgatás, bíraskodási gyakorlat, az egyes közigazgatási egységekhez kötött feladatok stb.) tapasztalható központosítás – ide értve a kereskedelem irányítását is – keretében az abszolút uralkodó fennhatósága alatt kiépült és az uralkodó legitimációjával megerősített államigazgatás feladatává vált.²

A városok rendi alapokon álló önkormányzata e jelenségek következtében fontos változásokon ment keresztül. Miután a városok a rendi Európa szinte összes államában – eleinte az itáliai államok és később a holland tartományok képeztek kivételt ez alól – az uralkodótól sokkal inkább függő helyzetben voltak, mint a többi rend, ezért ezek az intézkedések eleinte őket érintették leginkább. A Német-római Birodalom tartományi városai kapcsán a szakirodalom a 17. századot tekintve kifejezetten azok állami bürokratizálásáról, a városok állami közigazgatásba való betagozódásáról, kissé szélsőségesen fogalmazva a városok „államosításáról” beszél.³ A porosz állam városainak irányítása kapcsán a 18. század első negyedében már erősen központosított, nem önkormányzati, hanem állami irányítású várospolitikáról beszélhetünk. A Francia Királyság városaiban hasonló jelenségekre figyelhetünk fel, hiszen a 17. századra a városi vezetők már leginkább az államigazgatás résztvevőiként és nem a városok szabadon választott tisztségviselőiként jelentek meg.⁴

2 ASCH–DUCHHARDT 1996.; ASCH 1999.; DUCHHARDT 1994.; HEINRICH 1981.; HENSHALL 1992.; VIERHAUS 1978.; HANSCHMIDT 2000.

3 A városok „államosításáról”: BLASCHKE 1991. 139–140. p.; HUBATSCH 1983. Az európai tendenciákról összefoglalóan lásd: NÉMETH 2004. 1. köt. 45–70. p., ill. TILLY 1994.; COWAN 1998.; SLACK 1978.; FRIEDRICH 2000.; NASH 1973.; COURT 1972.; HART 1994.; CHÉDEVILLE 1980.; CHARTIER 1981.; CHEVALIER 1982.; BARNAVI 1978.; MOUSNIER 1974.; OREST 1973.; CHITTOLINI 1988.; CHITTOLINI 1994.; BRUNNER 1963.; BRADY 1985.; HEUVEL 1991.; ENNEN 1981.; *Gemeinde und Staat im Alten Europa* 1998.; *Interaktion und Herrschaft* 2004.

4 RÜGGE 2000.

Osztrák tartományok

A magyarországi változások természetesen leginkább az osztrák tartományokban folytatott politikával függenek össze. A 16. század utolsó negyedében a Melchior Klesl által megkezdett ellenreformációs tevékenység elsődleges célpontjai a főhercegi városok lettek, ahol ettől az időponttól kezdve a választások menetébe és a városok vezetésének összetételébe a kirendelt egyházi biztosok erős kézzel avatkoztak be. A II. Mátyás által követett konszolidációt azonban a Klesl által korábban megkezdett politikája követte, aminek következtében Felső-Ausztriában 1624–1625, Alsó-Ausztriában 1627 tájára valamennyi lelkésznek távoznia kellett. A városok feletti fennhatóság pedig a tartományi kormányzat kezébe került. Az osztrák tartományokban így nem egyszerre és nem egyfajta intenzitással, de a 17. század közepére már élt az az általános rendszer, ami a Kammergut elvét alkalmazta általában a városokra. Ennek az elvnek az volt az alapja, hogy minden olyan birtok, amely uralkodói birtoknak volt minősíthető, Kammerguttá, kamarai birtokká vált. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk el, hogy e birtokokon az uralkodó nevében eljáró kamarai szervek kvázi földesúrként léptek fel akár a gazdálkodással, akár az önkormányzati vagy más jogokkal és ügyekkel kapcsolatban is. A dolog pikantériája az, hogy ezek a települések korábban országrendiséggel rendelkeztek, vagyis részt vettek a tartományi gyűléseken, oda követeket küldhettek és szavazati joguk volt. Ebben az esetben tehát az a jelenség figyelhető meg, hogy egy rendi jogokkal rendelkező, vagyis önálló rendként fellépő entitás hogyan vált az állam alá vont, az állami igazgatás által ellenőrzött és irányított, rendi jogait jórészt elvesztett önkormányzattá. Ez a folyamat hosszas küzdelmeket követően Alsó-Ausztriában II. Ferdinánd központosító törekvései és a rekatolizáció erősítésére bevezetett intézkedések hatására a 17. század húszas éveire végbement. Az alsó-ausztriai városok mindegyike Kammerguttá vált, vagyis a városok önkormányzata, igazgatása és gazdálkodása egyaránt kamarai, állami irányítás és ellenőrzés alá került.⁵

A fennhatóság kérdése

A Magyar Királyság szabad királyi városaiban ez a folyamat ugyanakkor jelent meg, amikor az alsó-ausztriai városokban már lényegi változásokra került sor. A 17. század első harmadától kezdve a kamara folyamatosan igyekezett beavat-

5 SCHEUTZ 2006a.; SCHEUTZ 2006b.; NÉMETH 2008c.

kozni a városok belügyeibe. Kezdeti lépésként az 1603-ban és 1613-ban sorra kerülő kamarai ellenőrzéseket számíthatjuk ezek közé, amikor a szabad királyi városokba kirendelt biztosok nem csupán a városok rekatolizációjára (főként 1603-ban), hanem a városok gazdálkodására és a tanács összetételére is nagy figyelemmel voltak.⁶ A kamarai szervek a 17. század közepétől egyre nagyobb figyelemmel fordultak a szabad királyi városok felé, aminek gazdasági jellegű okait később fogjuk részletesebben bemutatni. A gazdasági okok mellett fontos politikai momentumokra is felfigyelhetünk. Ezek jelentős részben a városok feletti fennhatóság kérdésköréhez tartoztak, és legfontosabb beavatkozási területük a városi tisztújítás területe, illetve – a rekatolizációval szoros összefüggésben – a város kegyúri jogainak gyakorlása volt. A kegyúri jog elvitatásával ugyanis a város felekezetiisége meghatározható.⁷ Az 1672-től, majd az 1690-től egységes utasításokkal kiküldött kamarai biztosok tevékenysége a 17. század eleji ellenőrzések szellemében folytatódott, persze a megváltozott politikai viszonyok miatt jóval nagyobb hatásfokkal. Az államnak a városok felé megnyilvánuló igénye elsődlegesen a fennhatóság kérdése felől jelentkezett. A Kammergut-elv alapján ugyanis a szabad királyi városok is az uralkodó birtokainak számítottak. A 17. században ez oly módon jelent meg a Magyar Királyságban, hogy a városok a Szent Korona birtokaiként szerepeltek az uralkodói és a városi érvelésekben egyaránt, csak persze más értelemben, majd a 17. század utolsó harmadától már az uralkodó birtokainak mondták őket. A fennhatóság így a látszólagos felügyelet értelmétől eltávolodva a tényleges birtoklás irányába mozdult el, és a 18. században már ebben az értelemben is használták.⁸ Az uralkodó/állam így valójában minden olyan joggal rendelkezett, ami alapján beavatkozhatott a városok belügyeibe. Ennek természetesen különböző periódusai voltak. Elsőként az ellenőrzés, a rekatolizáció kiterjesztése volt az állam fő tevékenysége, majd ezt követően a 18. század első évtizedeitől kezdve a mind nagyobb beavatkozás és szabályozás valósult meg. Mik voltak ennek a konkrét okai, és így módon mi jellemezte a 17–18. század fordulójának várospolitikáját?

Gazdasági, pénzügyi okok

Annak ellenére, hogy az 1603. évi bizottság fő tevékenysége a templomok elvétele és a rekatolizáció elindítása volt, a biztosok utasításába foglalt kérdő-

6 NÉMETH 2004. 1. köt. 478–495. p.

7 FELHŐ 1946.; SZŰCS 1963.

8 NÉMETH 2004. 1. köt. 495–520. p.

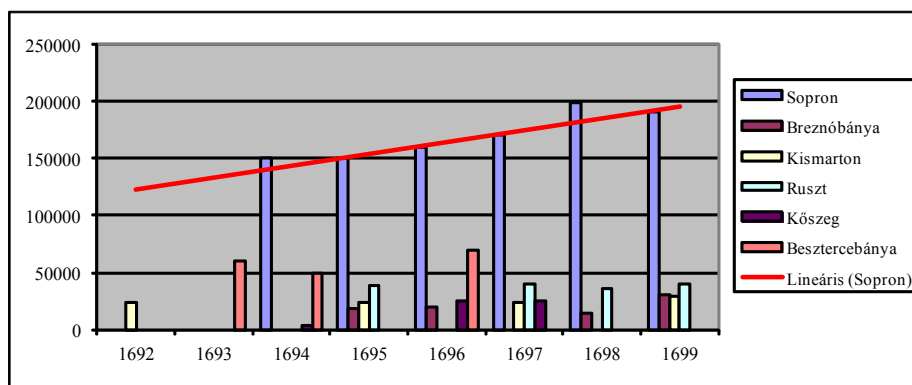
pontok között már jelentős részben jelentek meg a városok gazdálkodását firtató kérdések. 1613-ban már ezek a kérdőpontok jelentették a vizsgálandó témák döntő többségét. Az 1672-ben és 1690-ben kiadott utasítások jellemzője a tiszt-újítás ellenőrzése és a katolikus polgárság előnyben részesítése mellett éppen a városok gazdasági helyzetének felülvizsgálata, a városok adóztathatóságának növelése volt.⁹ A két korábbi vizsgálat is mutatta, hogy a városokkal szemben az állam bevételi elvárásai egyre nagyobbá váltak, és ez már előre jelezte azt a korszakot, amikor a városi adóterhek növekedését figyelhetjük meg, ami együtt járt azzal a tendenciával, amit a városok adófizetési képességének gyengülése, a városi adóhátralékok növekedése jellemzett.

A 17. század kezdetétől az országgyűlésen megszavazott hadiadót a városokra már két, vagy három évre előre állapították meg, ami egyértelműen azt jelentette, hogy a taxa rendkívüli adóból szinte állandóan fizetendő adónemmé változott. Annak ellenére tehát, hogy a tizenöt éves háború végéig a városoknak nem volt jelentős hátralékuk, a 17. századtól kezdve a restanciák rohamosan nőttek, a század utolsó harmadára pedig tetemessé váltak. A század utolsó harmadától az accisa és a repartíció bevezetése a városok adóztatását állandóvá tette. A korábbi hátralékok és az új adó beszedésének módja – a helyi katonaság szedte azt be – tovább növelte a városok finansziális problémáit, eladósodásuk egyre nőtt. Előfordult, hogy 2000–3000 fős lélekszámú kisvárosok a század végére már 50 000 forint hátralékkal küzdöttek. Nagyszombat 1662-ben mintegy 7000 forintos adóssága 1702-re 27 000 forintra emelkedett, Kassa adósságai pedig 70 év alatt többszörösré emelkedtek: 1672-es 18 000 forintról 1752-re közel 51 000 forintra.¹⁰ A városok vezetése ebben a helyzetben nem tudott más tenni, mint azt, hogy egyre-másra vett fel hiteleket, zálogosította el a város birtokait.¹¹

9 NÉMETH 2004. 1. köt. 519–528. p.; NÉMETH 2003.; NÉMETH 2007. Az utasítások néhány példány: Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn (= HKA HFU) RN 360. 1693. december fol. 365–372. 1690. december 15., Archiv Hlavného Mesta Bratislavy, Spisovy material Lad. 35. Nr. 143/k. Bécs, 1691. március 15., Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Magistrat Mesta Banskej Bystrici, Spisy Fasc. 280. No. 93. Bécs, 1690. december 15. Az egy állam – egy vallás abszolutista alapelveiről: Hinrichs 1996. Vö.: ASCH–DUCHHARDT 1996.; VIERHAUS 1988.; VIERHAUS 1990. 15–38. p.; DUCHHARDT 1994.

10 Nagyszombatra lásd: NÉMETH 2008a.; NÉMETH 2008b. Kassa: Magyar Országos Levéltár, Kincstári szervek, Magyar Kamara Archivuma Miscellaena (E 210) Civitatensia 15. t. 9. sz. Pozsony, 1672. június 28., HKA Civitatensia RN 3 1756. január 5.

11 NÉMETH 2004. 1. köt. 244–280. p.

1. ábra. Városi adósságok forintban (1692–1699)

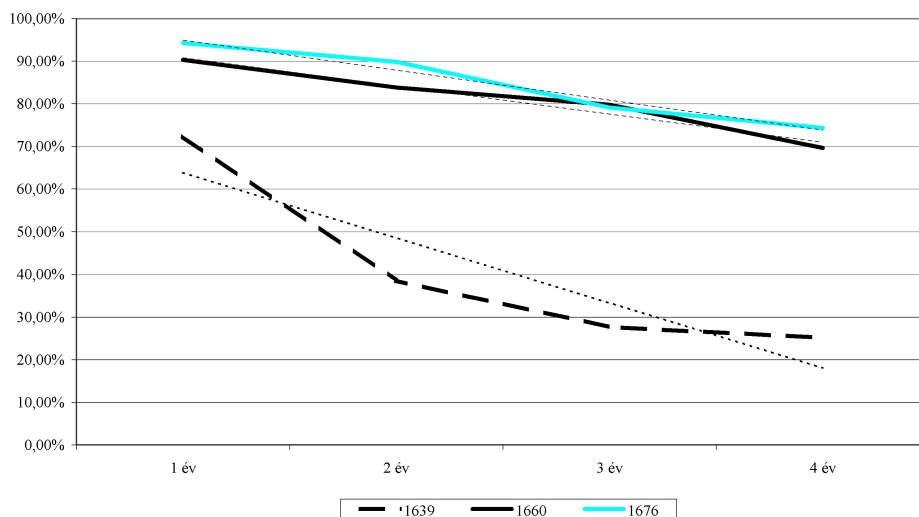
A közölt diagram adataiból is kitűnik, hogy Sopron esetében például a mintegy 120 000 forintos átlagértékű adósság alig néhány év elteltével majd 200 000 forintra nőtt. A felvett hitelek azonban csak tovább rontották a városi költségvetés helyzetét, hiszen a zálogba adott birtokokból nem várhattak további jövedelmeket, a felvett hitelek pedig kamat terhelte. Ha Sopron esetében a számított kamat összegét a repartíció összegéhez hasonlítjuk, akkor végeredményként azt kapjuk, hogy a kamat összege az adott év portiójának 33–48 százaléka között mozgott, vagyis a teljes adó harmada és közel fele között volt! A Sopronnál sokkal kisebb Ruszt esetében is relatíve igen nagy összegekkel számolhatunk, átlag 2300–2400 forinttal. Ha a Fertő-parti városkára rótt hadiadó mértékéhez hasonlítjuk ezt az összeget, akkor a kamatok a teljes adó 15–22 százalékát tették ki, ami átlagosan a katonai kiadások egynegyede volt! Az arányok és a kamatokra kiszámított összegek mindkét esetben megdöbbentőek, hiszen Ruszt 17. századi országgyűlésenként kiszabott taxaterhelése nagyjából azonos nagyságú volt az adósságok után fizetendő kamat összegével.¹²

A lakosság adó-terhelhetősége is igen alacsony nivóra csökkent. Az már a fenti adatokból is sejthető, hogy a városok adófizetési hajlandósága igencsak lecsökkent. Történt ez annak ellenére, hogy a török elleni hosszú háború végéig a szabad királyi városok mindegyike befizette az összes rájuk kirótt adót, sőt, bizonyos időszakokban nagy összegű kölcsönökkel igyekeztek fenntartani a kamarai szervek időnkénti pénziányát. A városokra tehát általában nem volt

12 MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 69–70., 101., 195., 213–215., 248–250., 338–340., 389–390., 411., 486., 495–496., 537–538.; MOL A 20 (Litt. Cam. Hung.) 1702. Nr. 28.; HKA HFU RN 316. 1687. szeptember fol. 142–146. Bécs, 1687. szeptember 10.

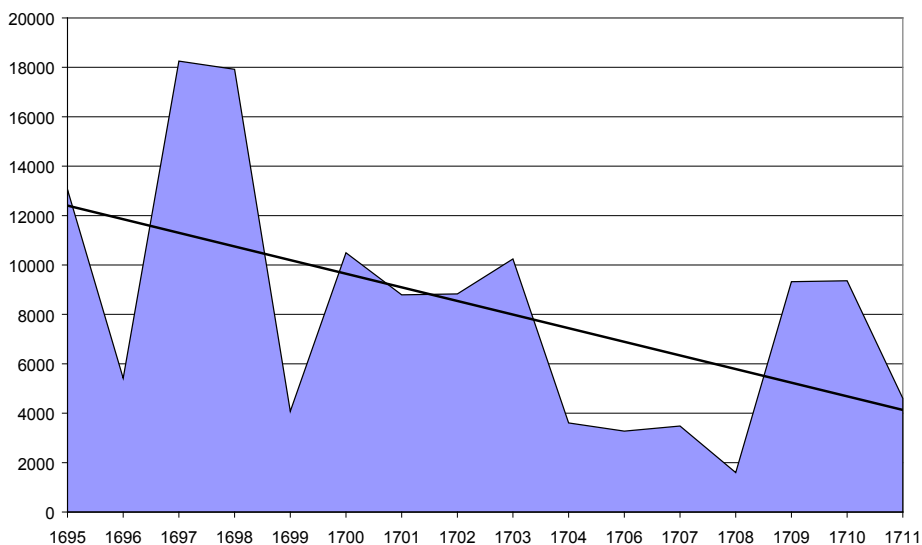
jellemző az, hogy nem akarták volna befizetni adóikat, így a 17. században az előzőekben bemutatott folyamat mögött

a városi polgárság adófizetési képességének változása állhat. Ennek bizonyítására Nagyszombat esetében van módunk, ahol a város adófizetői által be nem fizetett hátralékokról külön elszámolásokat vezettek. Jellemző az is, hogy ezt a külön számadás-sorozatot éppen 1605-től kezdve vezették! Az elszámolások szerint az adófizetési morál általános tendenciája az volt, hogy az első négy évben befizetett összeg túl újabb, jelentős törlesztésekre már nem lehetett számítani, így a továbbiakban ezt tartva szem előtt mutatjuk be a tendenciákat. A 17. század első harmadában az első évben közel 70% be nem fizetett adóösszegekről tudunk, amely az első négy évben mintegy 25%-ra csökkent. Az 1660. és 1676. évi elszámolások szerint ez még rosszabbá vált: az első évben mindössze a hátralékok egytizedét, vagy még annyit sem tudtak behajtani, és nyolc év elteltével sem sikerült ezt az arányt a fennmaradt összeg fele alá csökkenteni, vagyis az adóztatható lakosság a város által kirótt összeg alig felét fizette be, azt is csak nagy késésekkel.

2. ábra. Nagyszombat hátralékfizetési morálja
a behajtást követő négy évre vetítve

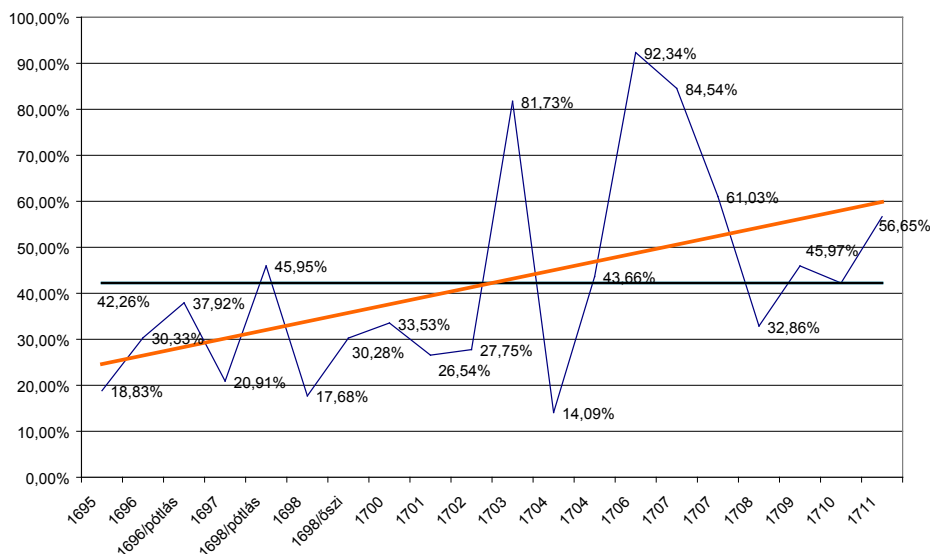
A 17–18. század fordulóján – ahogy azt korábban láthattuk – eleinte ugyan magas adót vetettek ki, de ez a tendencia, felismerve azt, hogy az adók nem hajthatók be, megfordult, és egyre alacsonyabb összegeket róttak ki a városokra általában. Nagyszombat esetében ez az alábbiak szerint alakult:

3. ábra. Nagyszombat adóterhei forintban (1695–1711)

Ennek ellenére az adófizetési képesség a korábbiaknál is rosszabb képet mutatott. Az évről évre fennmaradt elszámolások szerint a hátralékok összege egyre nőtt, volt olyan év, amikor a 90 százalékot is meghaladta, átlaga pedig több mint 40 százalék volt. Az adatokból kiszámolt trend szerint a város átlagos eladósodása e szűk két évtized alatt 25 százalékról 60 százalék fölé nőtt, ami egyértelműen alátámasztja a városokról készült narratív források tudósításait.¹³

13 NÉMETH 2008a.; NÉMETH 2008b.; MMTr, Daňe IIIb/71., IIId/598–600.

4. ábra. Nagyszombat hátralékai (1695–1711)

Az eladósodás folyamata

A kamarai biztosok által bevezetett intézkedések e helyzet megváltoztatását tűzték ki célul. A szakszerű, általában jogi végzettséggel rendelkező városvezetők kiválasztásában persze szerepet játszott a római katolikus egyház erősítése is, de a számadáskönyvek vezetése, azok ellenőrzésének szabályozása, a városi birtokok elzálogosításának, további hitelek felvételének tiltása, a városi tisztviselők visszaéléseinek megszüntetése helyes, a bürokratizálódás megfelelő útjának tekinthető.¹⁴ Ezt még akkor is kijelenthetjük, ha tudjuk: ezek a célok ekkor még nem valósultak meg, a visszafoglaló háborúk és a Rákóczi-szabadságharc viszonyai között nem is valósulhattak még meg. A megvalósulás első jelei Magyar Királyságban is a 18. század első harmadától mutatkoznak.

A Rákóczi-szabadságharc nem csupán a tekintetben volt káros a magyarországi városok összességére, hogy a városok a felkelők ellen bevetendő katonaságot kénytelenek voltak ellátni. A közel egy évtizedig tartó hadakozás éppen az oszmánok elleni felszabadító háborút követte, így a majd két évtizedig tartó, mezei seregeket mozgató hadjáratokat követően nem volt idő arra, hogy ezt a traumát a városok gazdasága, a kereskedelem és az ipar kiheverje. A 17. száza-

¹⁴ Vö. NÉMETH 2007.

di tendenciák felerősödtek, és nem csupán azokban a városokban, amelyekre az eladósodás és az adóhátralékok felhalmozása jellemző volt, hanem a többi szabad királyi városban, valamint az oszmánok alól felszabadult, kamarai szervek fennhatósága alá kerülő egykori szabad királyi városokban és mezővárosokban is. Sopron, Buda és Kismarton esetei mind arra mutatnak, hogy legyen az régi szabad királyi város, a 17. században e rangot elnyerő település, vagy az oszmán fennhatóság alól felszabadult újjátelepült város, mindegyik esetben több mint 100 000 forintos adósság halmozódott fel a 18. század első évtizedeire.¹⁵ A városok eladósodása egyben veszélyeztette azokat a bevételeket is, amelyek az abszolutista állam alappilléreit jelentették, ezért a 18. század elejétől a tisztújításokra kiküldött kamarai biztosok elsődleges feladatává vált a városok pénzügyi stabilitásának helyreállítása, a gazdálkodás hatékonyságának, szakszerűségének és a visszaélésektől mentes működtetésének biztosítása. Ennek érdekében a biztosok már az ellenőrzés korai szakaszában tettek olyan javaslatokat, és hoztak olyan intézkedéseket, amelyek ezt a célt szolgálták. A legfontosabb feladat a felhalmozódott adósságok féken tartása, a kamatok kifizetése volt, de – ha ezt lehetségesnek találták a kirendelt kamarai alkalmazottak – a tőkeösszeg visszafizetését is megkísérelték. Az adósságokkal összefüggésben, valamint az abszolutista-központosított államokra jellemző, alapvető feladat a katonaság ellátása, a beszállásoltak megfelelő fizetése, élelmiszerellátásuk biztosítása, illetve az adó befizetése volt. Mindezekkel összefüggésben a város gazdálkodásának javításával, a gazdálkodás modernizálásával, a város vezetői részére eddig juttatott kiváltságok, pénzben és természetben kapott járandóságuk, visszaéléseik csökkentésével vagy megszüntetésével igyekeztek növelni a város jövedelmeit, javítani a város lakosságának fizetőképességét. Ekkorra ugyanis már felismerték, hogy hiába követelnek több adót a városoktól, ha azok lakosai immáron valóban elérkeztek fizetőképességük határáig. A korai és később a felvilágosult abszolutizmusra jellemző módon így az alattvalók gazdálkodásának modernizációjával, a belső kereslet fellendítésével, a város jövedelmeinek és jövedelemszerzési forrásainak szélesítésével próbálták az adózás mértékét növelni.¹⁶

A biztosok tevékenysége e téren néha kifejezetten hasznosnak bizonyult, mivel Sopron esetében például az adósság megfékezését, sőt, kis fokú csökkentését figyelhetjük meg. Talán részben az évente a városba látogató biztosoknak és az uralkodói parancsleveleknek is betudhatjuk, hogy a város nem került bele abba az adósságspirálba, amelybe a felső-magyarországi városok

15 MOL A 20 (Litt. Cam. Hung.) 1710. Nr. 45. ill. THIRRING 1937. 167. p.

16 Lásd erre NAGY 1957. 90–94., 118. p.; MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1721. december 3., 10., 1723. október 5., 1724. október 27., E 210 (Misc.) Civ. 8. t. 12. sz.

közül sokan, mivel nem vetette zálogba jövedelmeinek nagy részét. A 18. század első harmadában összeállított kimutatás szerint a tanács valóban úgy járt el, hogy a felvett hitelek újabb hitelekkel igyekezett visszafizetni, és eközben valamelyest csökkenteni a teljes tőkeösszeget.¹⁷ Buda esetében sajnos egyre növekvő adósságokról értesülhetünk. Itt a biztosok eleinte csak fékezni tudták azt a folyamatot, ami végül az 1737. évi nagy kivizsgáláshoz és a teljes városvezető elit elbocsátásához vezetett. Az azt követő vezetés esetében tudjuk, hogy igyekeztek az adósságokat csökkenteni, és törekvéseik, ha lassan is, de ahhoz vezettek, hogy a város eladósodása lelassult, majd megállt.¹⁸

A hadiadó beszédese, biztosítása

A hadiadó beszédésének, maradéktalan befizetésének, valamint a hátralékok behajtásának a korszak várospolitikai intézkedéseiben kiemelt szerep jutott, hiszen legfontosabb állami bevételként, lényegében minden intézkedés ezeket a célokat szolgálta. A század első negyedében a kamara számára elsődlegesen fontos volt, hogy a hadiadó kezelése gördülékenyen és átlátható módon történjen, mindenképpen szerették volna megakadályozni, hogy a városok a 16–17. századhoz hasonlóan mintegy saját jövedelmükként kezeljék azt, és befizetésével kapcsolatban akár más jövedelmeik felhasználásával vagy – mint az sokszor megesett – hitelek felvételével is manipulálhassanak. Alapvetően fontosnak tartották, hogy a hadiadó-pénztárat a város saját bevételeitől és kiadásaitól teljesen külön kezeljék, hiszen így az állam által legfontosabb szempontként elvárt állami adó kifizetése jóval biztonságosabbá vált volna.¹⁹ Emiatt a hadiadópénztár városi kiadásokra történő felhasználását is nagymértékben akadályozták. A gazdálkodás belső ellenőrzése is nagyobb mérvűvé vált, hiszen a polgármester és a szószóló felügyelete alatt lévő pénzügyeket immáron két ember ellenőrizte, egy a belső tanácsból, egy pedig a választott községből. A kamara szándékai szerint a hadiadó beszédésének rendjét még szigorúbbá tették volna. A befizetés napját mindenképpen betartatták volna, és az ellenőrök bevonásával az adószedők és a belső tanács feletti kontrollt hoztak volna

17 MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 248–250., MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1734. No. 4.; SVL Lad. XI. et L. Fasc. II. No. 93.

18 NAGY 1957. 114–119. p.

19 GÁRDONYI 1945. 211–212., 216–220. p.; MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1716. No. 29., E 23 (Litt. cam. Scep.) 1721. december 3., 10., 1723. október 5., 1724. október 27., E 210 (Misc.) Civ. 8. t. 12. sz.

létre. A legnagyobb figyelmet a hátralékoknak szentelték, mivel ezek egyrészt a városok gazdasági helyzetét rontották, másrészt pedig az adósok fizetőképességét.²⁰

A beszállásolás problémája

A városok nagy része számára a 17. század végéig ismeretlenek voltak azok a problémák, amelyeket a helyben állomásozó katonaság okozott. A városokba áramló nagy létszámú helyőrségek jelenléte okozta az első problémát, mivel számukra szállást és ellátást kellett biztosítani. Kassa vagy Varasd számára ezek a problémák nem voltak újak, de az összes szabad királyi város számára igen. A beszállásolt katona közvetlenül szállásadóitól szerezte be a neki járó hadiadóban elszámolt élelmiszert, valamint a beszállásolással együtt járó ellátást: a szálláson kívül ágyat, ágyneműt, fát, sót, gyertyát és ételmet, valamint konyhai eszközöket kellett adni. A katonaság és azok lovainak ellátását szintúgy a városnak kellett biztosítania, és ennek legegyszerűbb és legolcsóbb módja az volt, ha a város birtokain termelték meg az ehhez szükséges gabonát, húst és bort.²¹ A kamarai biztosok ezért különleges figyelmet szenteltek a katonaság részére lefoglalt legelőknek és réteknek, valamint a szántók és szőlők állapotának, amelyek így különösen fontossá váltak. A kamara igyekezett tovább bővíteni azon jövedelmek körét is, amelyeket a házipénztár helyett a hadiadópénztárba kellett fizetni.²²

A városi gazdálkodás szakszerűsítése, ellenőrzése

A városi gazdálkodás állami felügyeletének legkarakterisztikusabb eleme kétségtelenül a városi számadások felülvizsgálata, majd ezt követően olyan igazgatási struktúra és számviteli fegyelem kialakítása volt, amely során a gazdálkodás egyes elemeit a kamarai tanácsosok igyekeztek korszakuk gazdaságelméleteihez is igazítva szabályozni.²³ Lényegében nem történt más, mint hogy

20 GÁRDONYI 1945.; NAGY 1956.; NAGY 1957.

21 NAGY 1956. 37–45., 48–49. p.; NÉMETH 2008d.; NÉMETH 2009.

22 MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1716. No. 29., 1734. No. 4.

23 A német és az osztrák tartományi városok tendenciáiról lásd: AUMÜLLER 1950. 15–18. p.; BRUNNER 1955. 7–35. p.; GUTKAS 1965. 59–76. p.; KELLENBENZ 1965.; MOHNHAUPT 1965.; SIGLOCH 1977. 118–119. p.; QUARTHAL 1980. 117–219. p.; GERTEIS 1986. 73–80. p.

az állam – saját érdekeit szem előtt tartva – szakszerűbb, modernebb gazdaságirányítást, gazdálkodást igyekezett meghonosítani az általa ellenőrzés alatt tartott városokban. Miután a felsőbb hatóságok (kamarák, helytartótanács, kancellária) számára az összehasonlítás is fontos volt, ezért ez a folyamat egyben a városi gazdálkodás, számvitel szabványosításával is járt. A 17. század végén kiadott utasítások gazdasági ellenőrzésre vonatkozó tartalma éppen ezért mindig fontos részét alkotta a kiküldött biztosok munkájának. A városok gazdasági állapotáról és a gazdálkodás irányításáról a biztosnak kimerítően részletes jelentést kellett nyújtania, és ellenőriznie kellett minden számadást.²⁴ A számadások központi ellenőrzésére ezen túl a 18. század első évtizedeitől kezdve szinte évtizedenként újabb és újabb akciót kezdeményezett a kamara és a kancellária, illetve – létrehozásától kezdve – a helytartótanács tagjai közül kiválasztott bizottság.²⁵ Az állandó bizottság felállításáról 1733-ban döntöttek, de az egyes városokról benyújtott jelentéseket már korábban is e három hivatal tisztviselői értékelték. Ezt megelőzően a kiküldött biztosok állapították meg, hogy a városnak mely területeken kell megváltoztatnia gazdálkodását, illetve az ehhez kapcsolódó ügyintézését. A 18. században ez még jobban összefonódott a hivatalok munkájával, és egyrészt egységes rend alapján igyekeztek a városi számadásokat bekérni és azokat felülvizsgálni, másrészt a kamarai biztos intézkedéseit még inkább kombinálták a központi hivatalok intézkedéseivel. A városi gazdálkodás ekkor megkezdett általános felülvizsgálata csak nagyon lassan haladhatott, a városok nagy része képtelen volt hiánytalanul benyújtania számadásait. Az állandó városi vegyes bizottság létrejöttével egyidejűleg (1733) a bécsi udvar arra törekedett, hogy a városok gazdálkodása átlátható legyen. A normatív jellegű várospolitikai bevezetése érdekében a városok felülvizsgálata is úgy történt, hogy egységes kérdőív alapján kellett a városok helyzetét, gazdálkodását és igazgatási helyzetét felülvizsgálni. Mindezek együttesen azt a célt szolgálták, hogy a várospolitikai addig eseti jellegű intézése még hivataloszerűbb, a modern államigazgatási alapelvekhez igazodó módon történjen meg, és így az állam számára oly fontos adóbevételek is jóval felmérhetőbbekké és tervezhetőbbekké váljanak. A városi bizottság valóban a kiadott norma szerint vizsgálta felül az összegyűjtött számadásokat, és értékelte a városok gazdálkodását. Az így elvégzett vizsgálat során összehasonlíthatókká váltak a városok, illetve a városi gazdálkodás azon pontjai, amelyeken az Udvari Kamara utasí-

24 HKA HFU RN 232. 1671. január fol. 105-108. 1671. január 16.; MMBBr, Spisy Fasc. 291. Nr. 25. Körmöcbánya, 1672. január 20.; AHMBr, Spis. mat. Lad. 35. Nr. 146/a. 1675. június 19., Nr. 146/b. 1675. július 15., Nr. 146/c. 1675. szeptember 27.

25 MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1716. november 4., 1717. október 13., ill. FELHŐ-VÖRÖS 1961. 19-23., 157-158. p.; NAGY 1971. 91-92. p.; PAULINYI 1963. 34-35. p.

tása szerint a városoknak változtatniuk kellett. Az általános kontrollt követően a bizottság vált a tisztújításokat követően benyújtott biztosi jelentések gyűjtő és elemző testületévé, valamint a városok működésével kapcsolatban benyújtott kérvények és panaszok kivizsgálásával is itt foglalkoztak.²⁶

Városi tisztviselő helyett hivatalnok – a juttatások rendszere

A városi gazdálkodás és igazgatás szakszerűbbé, hivatszerűbbé változtatásának fontos lépcsőjét jelentette, hogy a város tisztviselői nem tiszteletbeli, hanem hivatalnoki megbízásokat kapjanak.²⁷ Ez együtt járt azzal, hogy a város minden egyes tisztviselője számára megfelelő ellenszolgáltatásként fizetést nyújtottak, de azzal is, hogy az addigi tiszteletbeliségből fakadó privilégiumokat szép lassan elvesztették. Ez kiterjedt a városvezető elit kvártélymentességére, valamint a természetben kapott fizetségek mind inkább háttérbe szorítására is.²⁸ Az első esetben csak a 18. század első negyedére sikerült elérni azt, hogy a kvártélymentesség csak és kizárólag a hivatalt vállaló lakóházára terjedjen ki, más ingatlanára ne.²⁹ A természetben kapott fizetségek felszámolása még nehezebben ment, hiszen óriási visszaélésekre adhatott alkalmat az, hogy a tisztviselők a város birtokairól szinte számolatlanul, vagy egymással összejátszva jutottak ingyen fához, legelőhöz, borhoz vagy ingyen jobbágymunkához. A nekik juttatott termények nehéz elszámolása mellett az e termékek eladásából származó jövedelem kiesését nehezményezték leginkább az ellenőrzések, azét a jövedelemét, amelyet leginkább az adók kifizetésére vagy az adósságok törlesztésére lehetett volna fordítani. A biztosok érvelése szerint a város vezetői fizetést húztak, így nem jogosultak ezekre a juttatásokra, amelyek abból az időszakból származnak, amikor még fizetésük nem volt.³⁰

26 Paulinyi 1963. 34–37. p.; MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1730. augusztus 16.; HKA HFU RN 662. 1732. december fol. 333–336. 1732. december 13., RN 664. 1733. március fol. 1367–1513. 1733. március 22.

27 CJS II/2. 170–171., 181., 193., 197., 228–230.; MOL (Prot. rest. civ.) pag. 1–13. Selmezbánya, 1692.; BFL, BVT IV. 1002 ee, Tisztújítási iratok, 1723. október 2., MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1730. augusztus 16., HKA HFÖ Protokolle R 1733 Bd. 1156. fol. 11. 1733. január 16., fol. 136. 1733. március 26., fol. 240. 1733. május 15., Protokolle R 1734 Bd. 1160. fol. 20. 1734. január 16., Protokolle R 1737 Bd. 1172. fol. 739. 1737. december 23.

28 A németországi hasonló gyakorlatra lásd: PRÖVE 1995.

29 ŠtBr, MMTr Magistrátne protokoly II/9. fol. 65–66. 1689. március 30.; MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1716. No. 29.; SVL Lad. III. Fasc. 1. No. 43. 1720 körül, MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1733. No. 10.

30 NAGY 1957. 110–111. p., ill. MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1716. No. 29., 1733. No. 10.

Független városgazdálkodás, az összeférhetetlenség kérdése

A városigazgatás szakszerűbbé tételének igen fontos tényezője volt, hogy a kiválasztott igazgatási rendszer minden összeférhetetlenségtől és rokoni kapcsolattól mentes legyen. Ez a tényező a városi gazdálkodás szempontjából mindenképpen üdvös volt, hiszen a visszaélések ezzel csökkenthetők voltak. Éppen ezért már a 17. század utolsó harmadától szigorúan tilos volt a tanácsstagok vagy a kamarások közötti rokoni kapcsolat. Az összeférhetetlenség azonban nem csupán a rokoni kapcsolatokon keresztül valósulhatott meg, hanem oly módon is, ha az elit tagjai a tanácsosi tiszttel mellett a városi gazdálkodás egyéb területein is tisztséget vállaltak. A 16–17. században teljesen bevett és egyértelmű gyakorlat volt minden városban, hogy a tanácsosok (részben fizetésük kiváltása miatt is) kezelték a város birtokait, ők voltak az ún. falugrófok, vagy a város más bevételeit is ők kezelték.³¹ A kamarai biztosok javaslatára az összes szabad királyi városban is erőltetett módszer szerint a városok gazdálkodását jóval hozzáértőbb, a város vezetőitől függetlenebb személyre kívánták bízni. Az oeconomus tisztének különállását a polgármesteri tiszttel bevezetésével, illetve városgazda kinevezésével kívánták elérni, akit a kamarai biztos nevezett volna ki, és elmozdítására csak valóban különleges esetben került volna sor. A kamara javaslatai szerint a gazdasági teendőket az oeconomusnak kellett ellátnia. Másrészt a városgazda számadásait külön kellett kezelni, alkalmazva az állandó városi bizottság által kidolgozott táblázatokat. De a legfontosabb változás, amit a kamara javaslatai között láthatunk, hogy minden egyes gazdálkodási egységről külön kellett számadásokat vezetni, a jövedelmeket pedig nem lehetett azonnal valamilyen kifizetésre fordítani. Mindezek együtt nagy hatékonysággal szolgálták azt a célt, hogy a különféle bevételek és kiadások ellenőrizhető formában kerüljenek be a városi házipénztárba, továbbá ki onnan, és a kamarás által készített számadásokhoz olyan specifikus számadások kerüljenek megfelelően csatolt számlákkal együtt, amelyek a visszaéléseket és sikkasztásokat a lehető legkisebb mértékűre szorították vissza.³²

31 LADOMÉRSZKY 1943.; TIRNITZ 1971. 65. p.

32 MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1716. november 4., MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1733. No. 10., 1734. No. 4. Vö.: NAGY 1971. 92. p. Az osztrák tartományokkal való párhuzamra legújabban lásd: SCHEUTZ, 2011. 81–84. p.

Új gazdálkodási alapelvek, új mechanizmus, új szakszerű városvezetés

A kamara az ellenőrzésen és a gazdálkodáshoz kapcsolódó ügyintézésen túl konkrét közgazdasági javaslatokat is tett. A szakszerűség egyik mutatója volt, hogy a különféle adókat objektív szempontok alapján, osztályokba sorolva kellett kivetni, és a beszállásoláshoz sem szemre, hanem az adott ház használható helyiségeit pontosan lemérve kellett a beszállásolandók létszámát meghatározni.³³ A számadások vitelére egységes táblázatokat szerkesztettek, amelyeket minden városban kötelezővé tettek, valamint minden módon igyekeztek a jövedelmeket növelni.³⁴ Az olyan igazgatási vagy gazdasági tevékenységet, ami után eddig nem kértek illetéket vagy adót, azon nyomban illetékkötelessé tették, a város beneficiumainak és birtokainak egyes gazdálkodási ágaira külön javaslatokat fogalmaztak meg a kamarai biztosok, illetve esetenként új bevételi forrásokat igyekeztek létrehozni, mint például egyes csomópontoknál kocsmák és vendégfogadók létesítésével.³⁵ Ezen túl természetesen a városi gazdálkodás modern működését megfelelően képzett emberekkel kellett biztosítani. Ezzel a kérdéskörrel visszakanyarodhatunk a tanulmány elejére, vagyis a városi elit kiválasztódásának kérdésköréhez. A kamarai biztosnak ugyanis azon túl, hogy lehetőleg erősíteni kellett a katolikus felekezetűek arányát, a legnagyobb figyelemmel kellett lennie a szakszerű, modern közgazdasági vagy jogi ismeretekkel rendelkező, az elit tagjai közé adoptálható személyekre. Ezt szintén egy másik, Európa-szerte megfigyelhető tendencia nyomaiként figyelhettük meg, miután az osztrák tartományok városainak tisztviselői közé is csak megfelelő tanulmányokkal lehetett bejutni, a 17. század második felében a képzés szintje már sokkal fontosabb volt, mint a birtok. A Német-római Birodalom városaiban jóval korábban elterjedt ez a tendencia, a német városokban ugyanis a jogászok szerepe már a 16–17. században sokkal nagyobb lett a korábbiaknál, egyes tisztségeket már a 17. században jogi vagy közgazdasági végzettséghez kötöttek. A fejlődés vonalát jól mutatja, hogy a 18. században tanácsosi hely ügyvédi vizsga, vagy egyetem elvégzése nélkül már nem volt vállalható.³⁶ A Magyar Királyságban ez az elvárás a századfordulón jelentkezett, de ténylege-

33 MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1716. No. 29.

34 MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1716. No. 29.

35 MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1717. No. 10., 1733. No. 10.

36 Bécsre lásd: SKODA, 1974. 110–111. p. A többi országra: BRUNNER 1963. 347–355. p.; EWALD 1954.; CZOK 1981. 31–33. p.; CHITTOLINI 1989.; KLEINHEYER–SCHRÖDER 1989.; JAHNS 1995.; RAPP 1995. 48–51. p.; MÜLLER, 1996.; RÜGGE 2000.

sen csak a 18. század első negyedére valósulhatott meg az, hogy a városi elit tagjai immáron valóban döntően az egyetemet végzettek közül kerültek ki.³⁷

A fenti rövid áttekintés az átalakuló magyarországi várospolitikai főbb tendenciáit volt hivatott bemutatni. Arra igyekeztem rámutatni, hogy az állam szerepének növekedésével – ami európai tendencia is volt egyben – hogyan változott a városi önkormányzatok államhoz és uralkodóhoz fűződő szerepe, viszonya, milyen érdekek játszottak közre abban, hogy az állam igen kemény fellépésével a kora újkori városi igazgatást mind inkább a szakszerűség elemeinek átvételére kényszerítse, az állami kontroll bevezetésével az állami igazgatás részévé tegye.

Hivatkozott irodalom

- ASCH–DUCHHARDT 1996. ASCH, RONALD G. VON – DUCHHARDT, HEINZ: Die Geburt des 'Absolutismus' im 17. Jahrhundert. Epochenwende der europäischen Geschichte oder optische Täuschung. In: *Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*. Hrsg. ASCH, RONALD G. VON – DUCHHARDT, HEINZ. Köln–Weimar–Wien, 1996. (Münsterische historische Forschungen 9.) 3–24. p.
- ASCH 1999. ASCH, RONALD G. VON: Kriegsfinanzierung, Staatsbildung und ständische Ordnung im Westeuropa im 17. und 18. Jahrhundert. *Historisches Zeitschrift*, 268 (1999) 635–671. p.
- AUMÜLLER 1950. AUMÜLLER, HILDEGARD PAULINE: *Der Finanzhaushalt der Stadt Wien im Zeitalter Karl VI. (1710–1740)*. Phil. Diss. Wien, 1950.
- BARNAVI 1978. BARNAVI, EMIL: Centralisation ou fédéralisme? Les relations entre Paris et les villes à l'époque de la Ligue (1585–1594). *Revue historique*, 526 (1978) 335–344. p.

37 NÉMETH 2007.

- BLASCHKE 1991. BLASCHKE, KARLHEINZ: Dorfgemeinde und Stadtgemeinde in Sachsen zwischen 1300 und 1800. In: *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*. Hrsg.: BLICKLE, PETER. München, 1991. (Historische Zeitschrift Beihefte NF 13.) 119–143. p.
- BLICKLE 1998. *Gemeinde und Staat im Alten Europa*. Hrsg.: BLICKLE, PETER. München, 1998. (Historische Zeitschrift Beihefte NF 25.)
- BRADY 1985. BRADY, THOMAS A.: *Turning Swiss. Cities and Empire, 1450–1550*. Cambridge, 1985.
- BRUNNER 1955. BRUNNER, OTTO: Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 6 (1955) 221–249. p.
- BRUNNER 1963. BRUNNER, OTTO: Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 50 (1963) 329–360. p.
- CHARTIER–
CHAUSSINAAD–
NOGARET–NEBEUX–LE
ROY LADURIE 1981. CHARTIER, ROGER – CHAUSSINAAD-NOGARET, GUY – NEBEUX, HUGUES – LE ROY LADURIE, EMMANUEL: La ville classique. In: *Histoire de la France urbaine*. Ed.: DUBY, GEORGES. Paris, 1981.
- CHÉDEVILLE– LE
GOFF– ROSSIAUD 1980. CHÉDEVILLE, ANDRÉ – LE GOFF, JACQUES – ROSSIAUD, JACQUES: La ville médiévale. In: *Histoire de la France urbaine*. Ed.: DUBY, GEORGES. Paris, 1980.
- CHEVALIER 1982. CHEVALIER, BERNARD: *Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècles*. Paris, 1982.

- CHITTOLINI 1988. CHITTOLINI, GIORGIO: Städte und Regionalstaaten in Mittel- und Oberitalien zwischen spätem Mittelalter und früher Neuzeit. In: *Res publica. Bürgerschaft in Stadt und Staat. (Tagung der Vereinigung für Verfassungsgeschichte in Hofgeismar am 30./31. März 1987)*. Hrsg.: DILCHER, GERHARD. Berlin, 1988. (Der Staat Beih. 8.) 179–200. p.
- CHITTOLINI 1989. CHITTOLINI, GIORGIO: Lo stato e i dottori. XV–XVIII secolo. *Ricerche storiche*, 19 (1989) 483–610. p.
- CHITTOLINI 1994. CHITTOLINI, GIORGIO: Cities, „City-States, and Regional States in North-Central Italy. In: *Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800*. Ed.: TILLY, CHARLES – BLOCKMANS, WIM P. San Francisco–Oxford, 1994. 28–43. p.
- COURT 1972. COURT, PIETER DE LA: *The True Interest and Political Maxims of the Republic of Holland (1662–1746)*. New York, 1972.
- COWAN 1998. COWAN, ALEXANDER: *Urban Europe, 1500–1700*. London, 1998.
- CZIGÁNY 2004. CZIGÁNY, ISTVÁN: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700*. Budapest, 2004.
- CZOK 1981. CZOK, KARL: Zu den städtischen Volksbewegungen in deutschen Territorialstaaten vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg.: RAUSCH, WILHELM. Linz/Donau, 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) 21–42. p.
- DUCHHARDT 1994. DUCHHARDT, HEINZ: Absolutismus – Abschied von einem Epochenbegriff? *Historisches Zeitschrift*, 258 (1994) 113–122. p.

- ENNEN 1981. ENNEN, EDITH: Mitteleuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert. In: *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg.: RAUSCH, WILHELM. Linz/Donau, 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) 1–20. p.
- EWALD 1954. EWALD, MARTIN: *Der hamburgische Senatssyndikus. Eine verwaltungsgeschichtliche Studie*. Hamburg, 1954.
- FELHŐ 1946. FELHŐ IBOLYA: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. *Levéltári közlemények*, 24 (1946) 209–267. p.
- FELHŐ–VÖRÖS 1961. FELHŐ IBOLYA – VÖRÖS ANTAL: *A helytartótanácsi levéltár*. Budapest, 1961. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3.)
- FRIEDRICH 2000. FRIEDRICH, CHRISTOPH: *Urban politics in early modern Europe*. London, 2000.
- GÁRDONYI 1945. GÁRDONYI ALBERT: Budapest közállapotai a 18. sz. elején. *Városi szemle*, 31 (1945) 204–226. p.
- GERTEIS 1986. GERTEIS, KLAUS: *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt“*. Darmstadt, 1986.
- GUTKAS 1965. GUTKAS, KARL: Stadt- und Herrschaft in Niederösterreich im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Bericht über den 8. österreichischen Historikertag*. Wien, 1965. (Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Geschichtsvereine 16.) 59–76. p.
- HANSCHMIDT 2000. HANSCHMIDT, ALWIN: Zur Armenpolizei und Armenversorgung in der Stadt Münster im 17. Jahrhundert. In: *Städtisches Gesundheits- und Fürsorgewesen vor 1800*. Hrsg.: JOHANEK, PETER. Köln [u.a.], 2000. (Städteforschung A/50.) 225–241. p.

- HART 1994. HART, MARJOLEIN C. 'T: Intercity Rivalries and the Making of the Dutch State. In: *Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800*. Ed.: TILLY, CHARLES – BLOCKMANS, WIM P. San Francisco–Oxford, 1994. 196–217. p.
- HEINRICH 1981. HEINRICH, GERD: Staatsaufsicht und Stadtfreiheit in Brandenburg–Preußen unter dem Absolutismus (1660–1806). In: *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg.: RAUSCH, WILHELM. Linz/Donau, 1981. 155–172. p.
- HENSHALL 1992. HENSHALL, NICHOLAS: *The Myth of Absolutismus: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy*. London, 1992.
- HEUVEL 1991. HEUVEL, CHRISTINE VANDEN: Städtisch-bürgerliche Freiheit und fürstlicher Absolutismus. Verfassung und Verwaltung der Stadt Osnabrück in der Frühen Neuzeit, Recht. In: *Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt*. Hrsg.: STOLLEIS, MICHAEL. Köln–Wien, 1991. 159–171. p.
- HINRICHS 1996. HINRICHS, ERNST: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall, Der Absolutismus – ein Mythos? In: *Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*. Hrsg.: ASCH, RONALD G. VON – DUCHHARDT, HEINZ. Köln–Weimar–Wien, 1996. (Münsterische historische Forschungen 9.) 353–371. p.
- HUBATSCH 1983. HUBATSCH, WALTHER: Ziele und Maßnahmen landesherrlicher Politik im Absolutismus gegenüber den Städten aus der Sicht des Verwaltungshistorikers. In: *Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa*. Hrsg.: PRESS, VOLKER. Köln–Wien, 1983. 30–44. p.
- JAHNS 1995. JAHNS, SIGRID: Juristenkarrieren in der Frühen Neuzeit. *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, 131 (1995) 113–134. p.

- KELLENBENZ 1965. KELLENBENZ, HERMANN: Die Wirtschaft der schwäbischen Reichsstädte nach dem Dreißigjährigen Krieg in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. *Jahrbuch für die Geschichte der oberdeutschen Reichsstädte*, 11 (1965) 128–165. p.
- KLEINHEYER–
SCHRÖDER 1989. KLEINHEYER, GERD – SCHRÖDER, JAN: *Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten*. Heidelberg, 1989.
- LADOMERSZKY 1943. LADOMERSZKY PÁL: *Kassa gazdaságpolitikája a török hódoltság korában*. Szeged, 1943.
- MOHNHAUPT 1965. MOHNHAUPT, HEINZ: *Die Göttinger Ratsverfassung vom 16. zum 19. Jahrhundert*. Göttingen, 1965. (Studien zur Geschichte der Stadt Göttingen 5.)
- MOUSNIER 1974. MOUSNIER, ROLAND: *Les institutions de la France sous la monarchie absolue*. Paris, 1974.
- MÜLLER 1996. MÜLLER, RAINER A.: Zur Akademisierung des Hofrates. Beamtenkarrieren im Herzogtum Bayern 1450–1650. In: *Gelehrte im Reich. Zur Sozial- und Wirkungsgeschichte akademischer Eliten des 14. und 16. Jahrhunderts*. Hrsg.: SCHWINGES, RAINER CHRISTOPH. Berlin, 1996. (Zeitschrift für Historische Forschung Beiheft 18.) 291–308. p.
- NAGY 1956. NAGY ISTVÁN: Buda adóterhei a töröktől való visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 11 (1956) 33–76. p.
- NAGY 1957. NAGY ISTVÁN: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 19 (1957) 51–131. p.
- NAGY 1971. NAGY ISTVÁN: *A Magyar Kamara, 1686–1848*. Budapest, 1971. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 3.)
- NASH 1973. NASH, GARY B.: The Transformation of Urban Politics, 1700–1765. *The Journal of American History*, 40 (1973) 605–632. p.

- NÉMETH 2003. H. NÉMETH ISTVÁN: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai. In: *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szerk.: MAYER LÁSZLÓ – TILCSIK GYÖRGY. Szombathely, 2003. 229–254. p.
- NÉMETH 2004. H. NÉMETH ISTVÁN: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. 1–2. kötet*. Budapest, 2004. (Doktori mester munkák)
- NÉMETH 2007. H. NÉMETH ISTVÁN: Az állam szolgálói vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. *Soproni Szemle*, 61 (2007) 125–141. p.
- NÉMETH 2008a. H. NÉMETH ISTVÁN: Vplyv osmanskej vojny na vývoj miest v Uhorsku a daňové zaťaženie slobodných kráľovských miest v Uhorsku v 16. a 17. storočí. *Historicky Casopis*, 56 (2008) 29–42. p.
- NÉMETH 2008b. H. NÉMETH ISTVÁN: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. In: *La fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII – Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Century*. Ed.: CAVACIOCCHI SIMONETTA. Firenze, 2008. 771–780. p.
- NÉMETH 2008c. H. NÉMETH ISTVÁN: A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk.: KRÁSZ LILLA – OBORNI TERÉZ. Budapest, 2008. 79–92. p.
- NÉMETH 2008d. H. NÉMETH ISTVÁN: Kassai kvártélyozási listák, 1708–1709. *Korall*, (2008) 34. 81–119. p.

- NÉMETH 2009. H. NÉMETH ISTVÁN: A beszállások rendszere és hatásai a XVI–XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városaiban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122 (2009) 281–320. p.
- OREST 1973. OREST, RANUM: *Les parisiens au XVIIe siècle*. Paris, 1973.
- OROSS 2011. OROSS ANDRÁS: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése a 17–18. század fordulóján*. Budapest, ELTE BTK 2011.
- PÁLFFY 2010. PÁLFFY GÉZA: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010.
- PAULINYI 1963. PAULINYI OSZKÁR: A Magyar Kamara városi bizottsága, 1733–1772, forrástani tanulmány. *Levéltári közlemények*, 34 (1963) 33–46. p.
- PRÖVE 1995. PRÖVE, RALF: *Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18. Jahrhundert. Göttingen und seine Militärbevölkerung 1713–1756*. München, 1995. (Beiträge zur Militärgeschichte 47.)
- QUARTHAL 1980. QUARTHAL, FRANZ: *Landstände und landständisches Steuerwesen in Schwäbisch-Österreich*. Stuttgart, 1980. (Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde 16.)
- RAPP 1995. RAPP, WOLF-ULRICH: *Stadtverfassung und Territorialverfassung. Koblenz und Trier unter Kurfürst Clemens Wenzeslaus (1768–1794)*. Frankfurt/M. [u.a.], 1995. (Europäische Hochschulschriften R. 3. 667.)
- RÜGGE 2000. RÜGGE, NICOLAS: *Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert*. Göttingen, 2000. (Bürgertum 15.)

- SCHEUTZ 2006a. SCHEUTZ, MARTIN: Compromise and shake hands. The town council, authority and urban stability in eighteenth-century Austrian small towns. *Urban History*, 34 (2006) 51–63. p.
- SCHEUTZ 2006b. SCHEUTZ, MARTIN: Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation. In: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Hrsg.: LEEB, RUDOLF – PILS, SUSANNE C. – WINKELBAUER, THOMAS. Wien, 2006. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47.) 309–337. p.
- SCHEUTZ 2010. SCHEUTZ, MARTIN: Herrschaft oder doch nur „arme“ Ratsherren in mickrigen Rathäusern? Wahl, Prestige und Machträume in den frühneuzeitlichen österreichischen Kleinstädten. In *Europäische Städte im Mittelalter*. Hrsg.: OPLL, FERDINAND – SONNLECHNER, CHRISTOPH. Wien, 2010. 281–312. p.
- SCHEUTZ 2011. SCHEUTZ, MARTIN: Der Bürgermeister in der österreichischen Stadt vom Spätmittelalter bis zur Josephinischen Magistratsreform: Konturen einer wichtigen städtischen Funktion. *Pro civitate Austriae*, 16 (2011) 71–103. p.
- SCHLÖGL 2004. *Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt*. Hrsg.: SCHLÖGL, RUDOLF. Konstanz, 2004.
- SIGLOCH 1977. SIGLOCH, LOTHAR: Der Gemeindehaushalt der württembergischen Landstadt Pfullingen von 1656 bis 1874. In: *Städtisches Haushalts- und Rechnungswesen*. Hrsg.: MASCHKE, ERICH – SYDOW, JÜRGEN. Sigmaringen, 1977. (Stadt in der Geschichte 2.) 118–126. p.
- SKODA 1974. SKODA, ERWIN: *Die Wiener Ratsbürger zwischen 1671 und 1705*. Diss. Wien, 1974.

- SLACK 1978. SLACK, PAUL A.: The Central Government and the Towns in England, 1500–1700. In: *Le pouvoir central et les villes en Europe du XVe siècle aux débuts de la révolution industrielle*. Ed.: RIIS, THOMAS – STRØMSTAD, POUL. Copenhagen, 1978. (Byhistoriske Skrifter 1.) 61–76. p.
- SZŰCS 1963. SZŰCS JENŐ: Das Städtewesen in Ungarn im XV–XVII. Jh. In: *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. 1450–1650*. Szerk.: SZÉKELY GYÖRGY – FÜGEDI ERIK. Budapest, 1963. (Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae 53.) 97–164. p.
- THIRRING 1937. THIRRING GUSZTÁV: Sopron népessége a 18-ik század elején. *Soproni Szemle*, 1 (1937) 161–172. p.
- TILLY 1994. TILLY, CHARLES: Entanglements of European Cities and States. In: *Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800*. Ed.: TILLY, CHARLES – BLOCKMANS, WIM P. San Francisco–Oxford, 1994. 1–27. p.
- TIRNITZ 1971. TIRNITZ JÓZSEF: Sopron szabad király város külső tanácsa 1526–1711. In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Szerk.: BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS. Budapest, 1971. 51–79. p.
- VIERHAUS 1978. VIERHAUS, RUDOLF: *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763)*. Göttingen, 1978.
- VIERHAUS 1988. VIERHAUS, RUDOLF: Wesen und Stil absolutistischer Herrschaft. *Niederösterreichisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, 60 (1988) 1–13. p.
- VIERHAUS 1990. VIERHAUS, RUDOLF: *Staaten und Stände. Vom Westfälischen Frieden bis zum Hubertusbürger Frieden 1648 bis 1763*. Frankfurt/Main, 1990.